ІСТОРІЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

УДК 801.82:398.87(=161.2)(05)"183"І. Срезневський

"Запорожская старина" – явище романтичної фольклористики

Роман КИРЧІВ

Доктор філологічних наук, професор,
дійсний член НТШ, провідний науковий співробітник
Інституту народознавства НАН України
79000, м. Львів, проспект Свободи, 4
e-mail: inst@ehtnolog.Lviv.ua

Від часу виходу в 1833 р. першої книги "Запорожской старины" І. Срезневського і впродовж майже півстоліття це видання фігурувало передусім як визначне й авторитетне явище української фольклористики. Його появі передувала велика українознавча, народознавча й, зокрема, фольклористична підготовча робота видавця, членів його гуртка та інших сучасників. "Запорожская старина" виникла в атмосфері романтичного захоплення усною словесністю про запорозьку минувшину й на ґрунті напрацювань і пошуків у цій ділянці тогочасної харківської фольклористики. У цьому виданні, на думку автора, здійснено спробу вписати епічну традицію української усної народної словесності в історичну систему буття українського народу з відповідними цілеспрямованими пошуками, за яких не обійшлося і без певних підправлень, ретушувань, коригувань і дописування текстів. Тому як своєрідне явище і як факт романтичної фольклористики "Запорожская старина" сьогодні потребує належного наукового осмислення.

Ключові слова: історія фольклористики, автор, явище, усна словесність, пісня, дума, контекст.

Відомий дослідник українського літературного романтизму Агапій Шамрай (1896–1952), зважаючи на наукові сумніви й критичні голоси стосовно достовірності та фольклорного автентизму текстів "Запорожской старины" Ізмаїла Срезневського, які пролунали в останні десятиліття XIX і тривали у XX ст., задекларував це видання у своїх студіях як "історико-літературний факт" [35, с. 51–74], продукт харківського гуртка молодих романтиків кінця 20-х – 30-х рр. XIX ст. Проведеними дослідженнями підтверджено резонність такої постановки питання. Дійсно, у "піснях" і "думах" "Запорожской старины", у характері їхнього коментування є чимало від романтичної літературної моди. Та й саме це видання мало чималий уплив на романтичну літературу – і не тільки на українську.

Можливо, що й запропонований наголос на літературному аспекті "Запорожской старины" був свого часу певним компромісним ходом задля того, щоб під тягарем звинувачень її не було відсунуто в цілковиту тінь. Одначе обмежитися таким трактуванням не можна. Адже від виходу в 1833 р. першої книжки "Запорожской старины" і впродовж майже півстоліття це видання фігурувало передусім як визначне й авторитетне явище української фольклористики. Саме в цій іпостасі воно й відіграло в той час свою головну роль. І саме цей його історико-фольклористичний сенс повинен стати предметом спеціальних студій.

* * *

Пропоновані судження і зауваги, оперті на доступну нам фактологічну основу, стосуються скоріше з'ясування теоретико-методологічних підходів до такого дослідження, оскільки ґрунтовне опрацювання цієї проблеми – це завдання і формат не статті, а спеціальної об'ємної монографії. Слід зазначити, що така робота певною мірою виконана у дослідженнях українського і російського фольклориста Б. Кирдана, зокрема в його монографії "Украинский народный эпос" (Москва, 1965) і в розвідці "И. И. Срезневский" [11, с. 81–137]. Тут звернемо увагу головно на предметні аспекти цієї проблеми, які потребують продовження досліджень і докладнішого висвітлення.

Очевидна річ, що кожна наука має певні етапи становлення і розвитку, свої осягнення і віхи на цьому шляху. З'ясування й оцінка їхньої сутності та значення може основуватися тільки на конкретно-історичному підході. Себто на виясненні того, чим були і яку роль виконали ті чи інші реалії пізнавального процесу, наукового руху у свій час.

У цьому випадку це цілковито стосується і "Запорожской старины" І. Срезневського. Безперечно, правомірними є бачення й оцінка її змісту з позиції пізнішого етапу розвитку української фольклористики – того часу, коли сформувалися й утвердилися її науково-методологічні засади пізнання і нові порівняно з попередніми періодами критерії трактування реалій її предмета. Але цього не досить.

"Запорожская старина" – це, як слушно наголосив А. Шамрай, результат романтичного захоплення гуртка І. Срезневського українським фольклором і козацькою старовиною [35, с. 51], породження і продукт романтичного погляду на фольклор, романтичної фольклористики. Тому вимірювання її, на думку дослідників, пізнішим "позитивістським аршином" є недостатнім і, вочевидь, не зовсім справедливим.

Особливо істотним тут є те, що задум і ґенеза цього видання основані не на інтенціях підробок, імітацій і фальшування фольклору, а на захопленнях пам'ятками усної народної словесності, зокрема історичного змісту й ідеї можливості відтворення з допомогою їхніх текстів запорізької старовини. Цей засадничий концепт про визначальність романтичного ґрунту й атмосфери у виникненні й змістовному наповненні "Запорожской старины" переконливо підтверджується ґрунтовним фактичним матеріалом.

Головним промотором задуму був Ізмаїл Срезневський (1812–1880). Будучи уродженцем російської глибинки (м. Ярославль), вихідцем із сім'ї корінних росіян, він двомісячним немовлям опинився в Харкові, куди його батько Іван Овсійович приїхав у 1812 р. для викладання риторики й поезії у відкритому тут 1805 р. університеті. Життя тогочасного Харкова, за словами О. Пипіна, "було переповнене відгомоном малоруської старовини. Ще жило багато історичних спогадів; епічна поезія бандуристів і багата лірика ще була в повному розквіті; малоруські звичаї зберігалися не тільки в селянстві, але й у середньому класі і в побуті українських поміщиків; у колі людей старшого віку ходила по руках малоруська книжна старовинна, літописи й інші історичні пам'ятки, з їхніх рук ці пам'ятки починали переходити в руки нових освічених людей, які згодом вивели їх в літературний світ" [23, с. 90–91].

Ця потужна українська стихія своїм розмаїттям і атракційністю істотно позначилася на формуванні духовності І. Срезневського, спричинилася до того, що він з дитинства захопився "Малороссиею", передусім її усною народною словесністю. У передмові до першого випуску "Запорожской старины", датованій 1833 р., він зазначив, що, усвідомлюючи важливість "пам'яток поезії запорізької" він упродовж "семилітньої праці", із допомогою "багатьох осіб", які співчували і

сприяли йому, "встиг зібрати досить значну кількість як дум і пісень, так і іншого роду переказів" [10, с. 17].

Ці слова засвідчують, що вже від 1826 р., тобто, будучи 14-літнім тоді учнем пансіону (приватної середньої школи), І. Срезневський займався записуванням українських пісень та дум і що в цьому йому допомагало багато осіб, які "пошанували" ці заняття "своїм сприянням". Ці помічники – це передусім його друзі та знайомі з пансіону й однокурсники з університету, палкі прихильники романтичної літератури й самі літератори-початківці та ентузіасти українського фольклору, зокрема Іван Розковшенко, брати Орест і Федір Євецькі, Опанас Шпигоцький, Осип Жунковський, які склали ядро відомого гуртка І. Срезневського – "Харківських романтиків". Їхні особисті й творчі зв'язки тривали і після закінчення в 1829 р. університету та від'їзду з Харкова на різні місця праці.

Поряд із романтичними літературними вправами головним заняттям учасників гуртка було записування творів усної народної словесності, збирання пам'яток української старовини. Мабуть, уже в роки їхнього університетського навчання виникла так звана "українська скриня", чи "скарбниця" І. Срезневського – своєрідний фонд, де складали, групували і вивчали зібрані матеріали. Як засвідчує листування, до цієї "скрині" члени гуртка й інші наближені до нього особи продовжували надсилати свої знахідки та записи й після закінчення університету.

Першорядне інспіруюче значення в генезі фольклористичних зацікавлень і спеціально уваги до української народної словесності в гуртку харківських романтиків мали без сумніву видання збірників "Опыт собрания старинных малороссийских песней" М. Цертелєва (1819) і найбільше "Малороссийские песни" М. Максимовича (1827). Згадки про ці видання та їхній вплив трапляються в різних працях і листуванні членів гуртка І. Срезнєвського. "Очевидно, – зазначає А. Шамрай, – збірка Максимовича зробила найбільше враження на членів гуртка, бо його ім'я було прапором, під яким вони починали свою працю. Ентузіастично настроєний О. Шпигоцький в листі від 9 травня 1832 року писав до І. Срезневського під враженням відомостей про приготування першого випуску "Запорожской старины": "Порадуйся случаю, воспользуйся случаем – вот перед тобою ***Максимович***: довольно одного слова, одного имени…" [36, с. 28].

У передмові до першої частини "Запорожской старины" І. Срезневський засвідчує добре знання цих видань і розуміння їхньої значущості для пізнання пам'яток української народної культури, постулює свою працю як продовження починань попередників на цьому полі, зокрема М. Максимовича [10, с. 15, 17, 20].

Сам І. Срезневский записував твори усної народної словесності в Харкові, під час спорадичних мандрівок його околицями, виїздів до друзів і знайомих. Від зайшлих словаків-гендлярів записав і видав у Харкові окремою книжечкою збірку словацьких пісень (1832).

Головним же напрямком пошукової і збирацької роботи І. Срезневського та його помічників були пісні й думи, перекази і писемні пам'ятки про запорожців. Особливо інтенсивно ця його діяльність розгорнулася під час праці домашнім учителем у поміщиків Подольських у маєтку Варварівка Катеринославської губернії поблизу Дніпрових порогів, де він зустрів живих носіїв пам'яток запорозького славного минулого, слухав їхні оповідання і з ентузіазмом записував пісні та думи. Захоплення, від безпосереднього контакту з запорозьким краєм, його людьми і усною народною поезією відлунюють у листах І. Срезневського, які він написав до матері з Варварівки.

Уже в одному з перших листів – від 5 серпня 1832 р. він зазначав: "Я дуже радий, що поїхав у Варварівку. Не знаю, як буде мені житися, але що я назбираю безліч, цілу безліч для своєї *української скрині*, то це така правда, як 2x2=4. Навіть самі діти (учні. – *Р. К.*) мені задоволено допомагають. Скажу більше: України не можна

належно пізнати, не будучи в цих місцях, не можна порядно пізнати запорожців, не побувавши на порогах" [18, с. 202][1]. І додає, що мимоволі заспівав українську пісню "Ой ревнули корови, край порога стоя" [18, с. 202][2].

У листі від 7 грудня того ж року вчений зазначає, що, переглядаючи "купи" своїх записів, переконався у значному поповненні своєї "української скрині". Констатує також, що збільшилося його зібрання словацьких пісень: "… Оскільки до нас у село два рази заходили словаки – розуміється, я не пропустив нагоди" [18, с. 210].

У наступному листі від 16 грудня він інформував: "Останнім часом я займаюся збиранням переказів про запорожців. У неділю чекаю в себе старця-балакуна, який повинен багато розказати" [18, с. 211].

24 лютого 1833 р. писав: "Завтра неділя: їду з Олексієм Івановичем (сином Подольських. – *Р. К.*) на Ворону (хутір. – *Р. К.*). Там живе 97-літній старець Гречка. Він був запорожцем, знає багато важливих невідомих історій, подій. Буду розпитувати; а Катерина Романівна (поміщиця Подольська. – *Р. К.*) обіцяла покликати волошку і записати від неї молдавські пісні з перекладом" [18, с. 211].

27 лютого 1833 р.: "Я тепер, матусю, старовину запорозьку знаю, як своє власне життя. Мало-помало і зібрав відомостей дуже багато. Особливо поміг мені Гречка, про якого я писав Вам у попередньому листі. Годин п'ять провів я минулої неділі на Вороні, все розмовляв зі стариком, і почув, і довідався дуже багато. Гречка був сам запорожцем і всьому наочним свідком. Жаль, що йому іноді зраджує пам'ять, Але в такому разі, я звертаю на це його увагу, він пригадує, поправляє свої помилки і виходить налад… Події за його пам'яті розповідає надзвичайно докладно і, що найцікавіше, *по-своєму*, як запорожець, з його віруваннями, з його політичними поглядами. Живий пам'ятник минулого!" [18, с. 215][3].

15 березня 1833 р.: "Днями у мене була руїна запорозька, старець років 80, бандурист. Багато я його розпитував, багато дізнався. Записав декілька дум і пісень старинних. Тепер, матусю, я знаю Запорожжя не гірше як азбуку… Одначе не перестану займатися. Праця моя, майже семилітня, не повинна залишитися незакінченою або без користі. Почну з того, що акуратно перепишу начисто все своє зібрання. Купа буде порядна" [18, с. 217].

У листах із Варварівки обговорювали питання, пов'язані з виданням у Харкові першої частини "Запорожской старины" і підготовкою другої. Йдеться про участь І. Срезневського в альманасі "Утренняя звезда", дві книжки якого вийшли в Харкові в 1833 і 1834 рр. Молодий учений підтримував зв'язки з членами гуртка, зокрема стосовно їхньої участі у нових видавничих проектах.

А ще перед тим І. Срезневський разом з І. Розковшенком видали в Харкові 1831 р. "Украинский альманах" і подали до цензури датований тим же роком альманах "Эфемериды", який не вийшов[4]. Окрім літературних текстів, в обох цих альманахах помітне місце займають фольклорні матеріали: "Малороссийские думы" (с. 119–131) в "Украинском альманахе"; "Малороссийские песни" (с. 76–83) і "Малороссийские загадки" (с. 84–86) – в "Эфемеридах". Разом 24 ще не друковані на той час українські пісні і варіанти та 20 загадок із приміткою про продовження публікації загадок у наступній книжці "Эфемерид". У примітці до добірки українських пісень в "Украинском альманахе" зазначено, що четверту і шосту пісні

[1] Підкреслення моє, тут і далі переклад із російської мій. – *Р. К.*

[2] Це, мабуть, варіант пісні у збірнику М. Максимовича 1827 р. під номером XX (с. 29).

[3] Виділення автора.

[4] На основі аналізу збереженого в архівах колишнього Московського цензурного комітету рукопису "Эфемерид" опубліковано нещодавно спеціальне дослідження з додатком тексту цього альманаху й обширних коментарів, див.: [14, с. 23–66; 37, с. 94–124].

редакція одержала від І. Г. Кульжинського [33, с. 109]. Чиї записи інших пісень, не вказано.

У розділі дум із позначкою "Доставлены И. И. Срезневским" [33, с. 119] подано тексти двох дум: 1) Про Олексія Поповича – "Ой близь Чорного моря, на каменю біленькому, там сокол ясненький жалобненько квилить, проквиляє", 2) Про втечу трьох братів з Азова – "Ой, то не сиві тумани вставали, То с города Азова три брата с тяжкої неволі турецької втікали". Варіанти цих творів було вміщено вже у збірнику М. Цертелєва. Але записи І. Срезневського, за словами К. Грушевської, повніші та досконаліші від поданих його попередником [7, с. XXXV–XXXVI].

Фольклорна тема присутня в обох альманахах і в іпостасі літературної трансформації творів, тем і мотивів усної народної словесності.

У контексті загальних фольклористичних зацікавлень молодого І. Срезневського, а не просто як випадковий епізод, прочитуються і згадувані факти про його записи словацьких пісень у Харкові і Варварівці та видання збірки цих записів [28]. У примітках цього видання наведено дві українські пісні: "Снився дівчиноньці дивненький сон, снився коханій чудненький сон…"; "Дівчинонько молодая, люби мене молодого! – Ой рада б я любити, боюсь брата, буде бити" [1, с. 24]. Можливо, що записи цих пісень належать самому І. Срезневському або комусь із його гуртка.

Отож, можна сказати, що вже в перших публікаціях І. Срезневського його ім'я засвітилося і в пов'язаності з фольклором. Щодо інших членів його гуртка, то вони здебільшого фігурують у названих альманахах із 1831 р. як автори літературних творів – віршів чи перекладів з інших літератур (І. Розковшенко, О. Шпигоцький). Хоча відомо з різних згадок, зокрема в листуванні, що майже всі вони займалися збиранням фольклорного й етнографічного матеріалу. У листах І. Срезневський настійно нагадував своїм друзям про "обов'язок" постачати його "українську скриню" всім, що стосується "Малоросії" [29, с. 5].

Винятково цінну інформацію про членів гуртка І. Срезневського та їхню задіяність до фольклористичної збирацької роботи містять оперті на матеріалах архіву батька праці Всеволода Ізмаїловича Срезневського. Зокрема, у статті "Про збирачів українських пісень: (З гуртка І. І. Срезневського на початку 1830-х років)" [8, с. 76–82] він повідомив про збережений в "Українській скарбниці" І. І. Срезневського збірник пісень з назвою "Собрание памятников украинской народной словесности. Книга первая. Часть 1-я. Песни". Рукопис містить 142 пісні, які переписав І. Срезневський із власних його записів і його товаришів та інших осіб. На основі аналізу тексту цього рукопису автор статті приходить до висновку, що він постав ще до першого випуску "Запорожской старины" – не пізніше 1832 р. [8, с. 76].

Найважливіше є те, що майже при всіх записах позначене місце, де вони здійснені, а при багатьох (92) вказано імена записувачів. Крім того, на обкладинці подано перелік авторів записів збірника з зазначенням кількості поданих пісень кожним із них. Це дає можливість хоча б приблизно встановити склад помічників І. Срезневського у збиранні українських народних пісень і ступінь їхньої активності у цій справі.

Перше місце тут належить І. Розковшенку. У збірнику зазначено 20 пісень у його записах. До збирання народних пісень він залучив і свою сестру *Надію Василівну Розковшенко*, їй належить 13 записів пісень.

Активними співробітниками І. Срезневського були згадані брати *Орест* і *Федір Степановичі Євецькі.* У рукописі збірника зазначено 12 пісень Ореста і 6 пісень Федора.

У кінцевій частині приміток до вміщених у першому випуску "Запорожской старины" пісень і дум І. Срезневський наголошує, що "багаточим" він завдячує Федорові Євецькому, "який, прекрасно знаючи українську мову", із дружнім почуттям пояснював йому "багато незрозумілих виразів і постачав місцевими переказами" [10, с. 129].

На основі архівних джерел В. Срезневський констатує, що брати Євецькі доставили І. Срезневському "масу пісень, казок, прислів'їв, описів обрядів", що "листи Ореста Євецького, можна сказати, переповнені цими матеріалами" [29, с. 5]. Той же автор стверджує, що, як видно з листа до І. Срезневського від 25 квітня 1830 р., О. Євецький вислав адресатові зшиток із записами народознавчих матеріалів.

У рукописному збірнику українських пісень І. Срезневського є записи українського поета-романтика Опанаса Шпигоцького, майбутнього молдавського письменника і фольклориста Олександра Тадейовича Хиждеу (Хаждеу, Хаджец). Син поміщика з Бесарабії, Хиждеу навчався у Харківському університеті, який закінчив у 1830 р. У той час зблизився з гуртком харківських романтиків, займався збиранням українських пісень, до згаданого рукописного збірника І. Срезневського подав сім своїх записів. Як про збирача фольклорного матеріалу згадує про нього І. Срезневський у "Запорожской старине". Він цікавився творчістю Г. Сковороди, автор публікації "Три песни Сковороды" (Телескоп. – 1831. – Ч. VI. – С. 578–582) і розвідки "Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый" (Телескоп. – 1835. – Ч. XXVI. – № 5. – С. 3–42; № 6. – С. 151–178).

Рукопис збірника містить записи низки інших тогочасних харківських збирачів українських пісень: О. Покорського-Жаровка, І. Дякова, І. Лисавицького, студентів, які в 1829, 1830 рр. закінчили Харківський університет: С. Мигрина, В. Іванова, П. Яхневича, Я. Боженка.

Отже, рукопис збірника українських пісень, який склав І. Срезневський із записів його студентських друзів і знайомих на початку 30-х років, засвідчує вже чимале гроно молодих людей у Харкові, які більшою чи меншою мірою були задіяні до справи збирання народних пісень. І те, що ця справа вже має характер не аматорського заняття, а певного цілеспрямованого культурного руху зі своїм організаційним модератором в особі І. Срезневського.

Цікавим із цього погляду є і факт, що до збірника І. Срезневський вніс і карпато-українську пісню у запису *Юрія Івановича Венеліна* (1802–1839) – відомого вченого-славіста, уродженця Закарпаття, та записи українських пісень *Івана Григоровича Кульжинського* (1803–1884), який 1829–1832 рр. працював у Харківському університеті[1].

Таким чином, можна констатувати, що українознавчі, народознавчі, у тому числі й фольклористичні збирацькі заняття та дослідницькі аспірації гуртка І. Срезневського захопили у свою орбіту вже на початковому етапі й непоодиноких осіб, які формально не належали до його членів. Одним із таких активних учасників цього руху був і талановитий український поет-романтик *Левко Іванович Боровиковський* (1808–1889).

Рукописний збірник пісень, "українська скриня" І. Срезневського та інші згадані факти переконують, що "Запорожская старина" була попереджена великою підготовчою працею її видавця і членів його гуртка та інших сучасників. Працею українознавчою, народознавчою і, зокрема, фольклористичною. Що це видання виникло в атмосфері романтичного захоплення пам'ятками усної словесності про запорізьку минувшину і на ґрунті напрацювань і пошуків у цій ділянці передусім тогочасної харківської фольклористики.

* * *

Появу в Харкові 1833 р. першої та другої книжок "Запорожской старины" (Часть I, кн. I, кн. II), а в наступні роки – 1834 (Часть I, кн. III; Часть II, кн. 1); 1835

[1] Усі відомості стосовно рукописного збірника українських пісень І. Срезневського і вміщених у ньому записів інших збирачів подаємо за вказаною статтею Вс. Срезневського "Про збирачів українських пісень. З гуртка І. І. Срезневського початку 1830-х років".

(Часть II, кн. II); 1838 (Часть II, кн. III) було сприйнято в наукових і читацьких колах як продовження тієї справи, яку заявили своїми виданнями М. Цертелєв (1819) і М. Максимович (1827), – збирання і видання українських народних пісень і дум. Зрештою, на цьому наголосив і сам видавець "Запорожской старины" в передмові до першого її випуску, покликаючись на своїх попередників [30, с. 17]. Особливістю цього видання було хіба те, що воно позиціонувало зосередженість на історичній українській народній поезії і, спеціально, на тематично та змістово пов'язаній із запорозьким козацтвом. Це атрибутивно зазначено в назві видання і відповідним чином пояснене в передмові видавця.

Вказуючи на історичну значущість запорізьких козаків не тільки для свого народу і свого краю, а й для всього південного сходу Європи і навіть Малої Азії, І. Срезневський зазначає, що своїм збірником пісень хотів би прислужитися усім тим, хто цікавиться запорізькою стариною і хоче знати "побут, характер, звичаї, подвиги цього народу воїнів" [30, с. 5-6]. Констатує, що оскільки українські літописи, а ще менше польські, молдавські і російські дають неповну і не раз суперечливу характеристику запорізького козацтва, упорядник мусить шукати інших доказів і знаходить їх багате невичерпне джерело в народних переказах" [30, с. 6-7]. І продовжує: "Ці перекази зберігаються в пам'яті бандуристів, нащадків тих бандуристів, які наче скальди Скандинавії супроводили хоробрих вольників запорізьких у всіх їхніх походах, наче скальди надихали на битву своїми піснями, наче скальди зберігали у своїх думах і піснях подвиги хоробрих" [30, с. 7].

Це типовий концепт, що варіювався в писаннях романтиків, постулюючи погляд на фольклор, особливо народні історичні пісні й перекази як на важливе джерело інформації про минуле народу, істотна компенсація того, про що не сказали писемні пам'ятки. Отже, І. Срезневський уже оцією вступною декларацією приєднав своє видання до дискурсу, який вели його попередники не тільки стосовно українського, а й фольклору інших слов'янських і неслов'янських народів.

І сам І. Срезневський у листах та інших своїх писаннях зазначав оце засадниче положення поглядів романтиків на фольклор, додаючи водночас і ствердження важливого значення його збирання та вивчення для літератури, етнографії, розвитку літературної мови. У зв'язку з цим він вимагав серйозного ставлення до усної народної словесності та збирання її зразків і заперечував легковажний, дилетантський підхід до цієї справи.

Ось, наприклад, як писав він про задум, наукові й ідейні інтенції своєї "Запорожской старины" в листі від 1–2 квітня 1838 р. до відомого російського бібліографа, історика і перекладача В. Г. Анастасевича: "Ще студентом Х[арківського] У[ніверситету] – років 15, перечитуючи батькові зошити, я загорівся пристрастю до вивчення народності, і почав нею займатися. Я записував пісеньки, слухав казки, – не більше. Це мені подобалося, захоплювало мене, – і я займався, не знаючи для чого. Іван Васильович (Розковшенко. – *Р. К.*) ділив зі мною у той час труд-забаву, добуваючи дорогоцінності для моєї скриньки. Інші товариші також. Перший плід наших занять був дуже скромний: це "Украинский альманах 1831". Не дивно, що він був скромний – найстаршому із нас було ледве 20 років. Тоді-то вперше я познайомився з поезією наших скальдів-бандуристів і пройнявся бажанням побродити по Україні, щоб списати їхні співи і зберегти їх на письмі, сподіваючись від них щонайменше стільки же як від "Іліади" або "Одіссеї". Скринька моя при цім росла, багатіла. Венелін, Максимович, переглядаючи її в 1831–1832, любувалися нею і самого мене спонукали дорожити нею. Я, одначе, не знав, що буде з нею. Мене тішило саме передчуття, що недарма бережу її. І ось у 1832 р. мені пропонують місце домашнього вчителя в поміщика села біля порогів Дніпра під самий Ненаситенець (Ненаситець – найбільший і найгрізніший з Дніпровських порогів. – *Р. К.*). Досить було слів "Пороги", щоб я погодився на все. Я поїхав на цілий рік

у степ до порогів. Я не помилився в сподіваннях: якщо десь шукати живих легенд про старину, так саме у степах около Дніпра і, можливо, ще на Волині і Поділлі. Мене захопило багатство цих переказів, котрі належало тільки збирати, не гаючи часу. І я з запалом взявся за роботу. На щастя, поміщик мій допомагав мені від душі й інших заохочував мені допомагати, вишукував потрібних мені старців і бабусь, добував мені літописи, давав можливість роз'їжджати і відвідувати цікаві місця. Нерідко траплялося проводити цілі дні у світі легенд і переказів, цілими днями насолоджуватися звуками бандуристів і старовинними співами. Часто рука моя втомлювалася на папері, записанім усім, усім, що тільки можна було винести із народної пам'яті про діла і побут давно минулих днів; а уява не виходила з цього світу. Рознесеться, бувало, чутка, що поблизу зайшов бандурист, – і наступного дня він уже в мене, і ми з ним – приятелі рідні. Місцеві перекази вислуховував я на місці… Коротше мовлячи, цілий рік я те й робив, що наповнював мою скриню всяким добром, і, наскільки встигав, упорядковував це добро. Скринька моя розділилася на три відділи: 1. Пам'ятки народної словесності. 2. Перекази. 3. Літописи, записки і т. п. Пам'ятки нар[одної] словесності звертали найбільше мою увагу. Але з них старовинні пісні і про старину повинні були зайняти для мене перше місце за своєю важливістю. Ось чому я старався про збагачення і двох інших відділів – як необхідних для цих пісень. Тут народилася в мене думка вивчити ці пісні як історичні пам'ятки, і задум цей зміцнів у мене з того часу, коли я побачив, що лише писемних пам'яток не досить для історії України. І справді шкода буде, якщо наші любителі народності не постараються принаймні подвоїти кількість історичних пісень і дум, які вдалося зберегти князю Цертелєву, мені і Максимовичу. Я був щасливий: близько 70 пісень і дум чисто історичних викликав я з нестійкої народної пам'яті; Цертелєв ще переді мною і Максимович після мене доповнили мій запас більше ніж десятком. Чому також інші не можуть бути ще щасливіші? Треба тільки спішити. Скоро наступить останнє покоління бандуристів і з його відходом зникнуть думи і пісні, котрих до того не встигнуть зберегти на письмі. Якщо ж на щастя збережеться від коси кропача значна частина цих пісень, тоді майбутньому історикові України буде чим користуватися, чим звіряти суперечливі сказання літописців, у що вдивлятися як у дзеркало минулого часу. На жаль, не багато в нас розуміють цю справу і мені доводилось нерідко бачити таких проворних любителів народності, які заради ясності не боялись заміняти згадуване в пісні власне ім'я яким-небудь загальним. Хороша ясність! Якби то не було, але, вирішивши пояснювати пісні і думи літописами, а літописи піснями і думами, я занявся цим ще в степах, і декілька вдалих спроб започаткували діло надовго. Повернувшись до Харкова, я познайомився з бібліотекою Університету, бібліотекою Колегіуму, з деякими із приватних зібрань, і все більше переконувався в можливості виконання цього задуму. На 1833 р. у мене були пояснені всі пісні стосовно подій до Б. Хмельницького. І я розпочав видання "Старины". Шкодую, що не зміг потерпіти ще років зо два і тоді моє видання було б вдвічі кращим, але справитися з молодою кров'ю було важко. На щастя, видання вийшло не дуже нікудишнім й окупилося. За першими двома вийшла 3-я, потім 4-а і 5-а [книжки], і весь цей час я був ощасливлений увагою деяких любителів, які захотіли допомагати мені, присилали записи пісень і дум, виписки з літописів. Повторюю ще раз: я повинен шкодувати, що поспішив із виданням, не встиг продумати… Але що робити… 6 книжка "Старины", написана за попереднім планом, уже відіслана до цензури. Нею повинна закінчитися 2-га частина мого видання і разом усе видання… Буду готуватися до чогось більш солідного" [27, с. 61-62].

Вважаємо доцільною цю розлогу виписку з невикористаного досі документа, оскільки вона як не можна краще представляє від першої особи ініціатора і видавця, біографію, змістову наповненість й ідеологію цієї пам'ятки. Містить низку

істотних фактологічних та інтерпретаційних моментів, які не можуть залишитися поза увагою при дослідницькому з'ясуванні історико-культурної сутності цієї праці, у тому числі й стосовно невирішених досі належним чином дискусійних питань.

По-перше, фіксує стійкість погляду І. Срезневського на фольклор упродовж часу видання "Запорожской старины" як на важливе історичне джерело. Погляду, який він концептуально задекларував у вступі першого випуску цього видання п'ять років раніше. Істотним є те, що історично-культурну сутність пісень і дум українських "скальдів"-кобзарів учений піднімає в дусі їхньої романтичної глорифікації до рівня гомерівських епопей "Іліади" і "Одіссеї". Свідчення, що старовинні пісні і про старину І. Срезневський виносив на перше місце за їхньою значущістю особливо для з'ясування "внутрішньої історії народу", а тому й збирання переказів, літописів та інших писемних пам'яток мало для нього головну вагу як необхідний матеріал для пояснення цих пісень. У цьому зв'язку він застерігає від нерозуміння історичного сенсу пісень і дум та виступає проти довільностей при їх записуванні, зокрема неуваги щодо точної фіксації та легковажної заміни згаданих у них власних імен.

По-друге, значною мірою доповнює і розвиває зазначене І. Срезневським у різних місцях, зокрема в цитованих листах до матері, про значення перебування коло Дніпрових "порогів" у Варварівці для визрівання й реалізації задуму "Запорожской старины". Подяка поміщиці цього села Катерині Романівні Подольській у примітках до першої книжки і в передмові до другої книжки цього видання "за її щиру участь" у праці автора [10, кн. I, с. 129; кн. II, с. 11] Тут розвивається свідчення про сприяння і всіляку допомогу в цій праці її чоловіка. Обом їм належить, за словами І. Срезневського, велика заслуга в тому, що він мав можливість проводити нерідко цілі дні "у світі легенд і переказів", насолоджуватися звуками бандур і "старовинними співами", і що саме тут була зібрана велика частина того матеріалу, який увійшов до "Запорожской старины" [10, кн. I, с. 129]. Варварівкою позначене місце написання передмов до першої та другої книжок цього видання, підготовки й пояснення корпусу його текстів.

По-третє, засвідчує, що за п'ять років І. Срезневський не змінив висловленої у передмові першого випуску "Запорожской старины" думки про те, що помимо важливості пісень і дум як історичного джерела, вони ще й виступають як поетичні твори, в яких запорізька старина відображена такими "правильними і живописними рисами" [10, кн. I, с. 10-11]. Як словесні твори, які несуть на собі "відбиток смаку, думок і навичок народних", вони цікаві для літератора-белетриста, важливі для історика й етнографа [10, кн. I, с. 14]. У піснях найбільшою мірою проявилася лірика та драматика народної поезії запорожців, у думах – похмурий, холодний епізм" [10, кн. I, с. 13].

У листі до В. Анастасовича також мовиться про історичні пісні і думи як про "пам'ятки народної словесності". А в ненаведеному продовженні цього листа І. Срезневський наголошує на потребі їхнього комплексного пояснення з філологічного, історичного й етнографічного кутів зору. Вважає, що належне видання українських народних пісень повинно мати історико-етнографічний вступ про Україну взагалі і другий "етнографічно-літературний вступ – про українську народну словесність і докладно про бандуристів та їхні співи" [17, с. 62–63]. Нагадаємо, що у предмет поняття "етнографічний" входила в той час і усна народна словесність.

По-четверте, істотним є задокументоване особисте знайомство І. Срезневського у 1831–1832 роках з Ю. Венеліним і М. Максимовичем, які переглядали його "українську скриню", "любувалися нею" і своїм схваленням заохочували її власника до подальшої праці. Таким чином також встановлюється і датування входження до згадуваного рукописного збірника українських пісень І. Срезневського карпато-

української пісні у запису Ю. Венеліна. Вочевидь, підтримка цих авторитетних на той час особистостей у науці мала важливе значення для формування серйозного підходу молодого І. Срезневського до проекту "Запорожской старины".

А саме таким підходом позначене це видання, починаючи з його вступу до першої книжки, подальшого групування зібраних текстів історичних запорізьких пісень і дум, доданих до них матеріалів і пояснення упорядника.

Очевидним є вплив на задум і структуру цього видання конотованого в романтичній літературі погляду, що на основі фольклорних текстів історичної тематики і з допомогою відповідних відомостей із писемних джерел можна реконструювати невідомі й маловідомі сторінки історії народу.

Відповідно, своє видання задумав І. Срезневський скомпонувати в кількох частинах. Перша частина "Запорожской старины" охоплювала пісні і думи про історичні події та постаті до Богдана Хмельницького ("Песни и думы о лицах и событиях до Богдана Хмельницкого"). Друга – пісні і думи стосовно доби Б. Хмельницького до смерті І. Мазепи ("Песни и думы о лицах и событиях от Богдана Хмельницкого до смерти Мазепы"). Третя – пісні і думи неісторичні та примітки до них. Четверта – доповнення до перших трьох частин "Запорожской старины" з додатком повістей, оповідань і віршів українською мовою найкращих українських письменників[1].

* * *

Уже концептом такої структурної схеми детермінувалися відповідний пошук, добір і розміщення текстів історичних пісень і дум "Запорожской старины". Отже, до першої книжки першої частини увійшли: дві пісні про Свирговського ("Надгробная песнь Свирговскому", "Вторая надгробная песнь Свирговскому"), дві пісні про Серп'ягу ("Убиение Серпяги", "Надгробная песнь Серпяги"), пісні про спалення Могилева ("Сожжение Могилева") і страту Наливайка ("Убиение Наливайка"), дві пісні про Тетеренка ("Отступник Тетеренко", "Убиение Тетеренка"), пісні про Лободу ("Подвиги Лободы"), Сагайдачного ("Поход Сагайдачного"), Саву Чалого ("Подвиги Савы Чалого"), Чурая ("Надгробная песнь Чураю"). Думи: "Дары Батория. Смерть Богданка", "Татарский поход Серпяги", "Битва Чигиринская", "Смерть Феодора Безродного", "Побег трех братьев из Азова", "Поход на поляков".

Другу книжку першої частини І. Срезневський визначив у передмові до неї як "примітки" до першої: "Всю сию книжку прошу покорно считать не более, как примечаниями к № 1 "Запорожской старины" [10, кн. II, с. 12]. Зміст її й справді має характер обширного історичного коментаря до пісень і дум, властиво, історичного тла, з яким пов'язані події та дійові особи їхніх сюжетів.

На початку поданий, за словами І. Срезневського, один із варіантів поширеного серед українців у численних списках невеликого літопису "Сказання, откуду козаки запорожане, и чем славны" (с. 15–33). Далі переважну більшість тексту складають "Замечания" (с. 33–130), скомпоновані упорядником на основі рукописних козацьких літописів, переказів й опублікованих на той час праць про запорізьких козаків українських, російських, польських, німецьких й інших авторів. Вони зазначені у вступі [10, кн. II, с. 3], а щодо переказів, то упорядник зауважив, що частково збирав їх сам "від бандуристів і простого народу, також від живих запорожців [10, кн. II, с. 12-13], а частково одержав від інших збирачів. Тут же з по-

[1] Такий план видання анонсував І. Срезневський на звороті титульної сторінки частини тиражу першого випуску першої частини "Запорожской старины". На цей факт звернув увагу Б. Кирдан, див.: [11, с. 86–88]. Видані були лише дві перші частини (шість випусків) "Запорожской старины".

дякою назвав К. Подольську й братів Євецьких, наголосивши, що вповні довіряє їхнім записам [10, кн. II, с. 12-13].

У "Замечаниях" стисло викладено історію запорізьких козаків, описано за різними джерелами (зокрема і за Бопланом) їх військову організацію, бойові подвиги, походи, побут, звичаї, одяг, їжу тощо. Автор цього наративу намагається подати якнайбільше історичних відомостей стосовно наведених пісень і дум. Зокрема, констатує, що старався підтвердити історичну достовірність двох пісень про Свирговського, двох пісень про Серп'ягу і двох дум про Богданка і Серп'ягу [10, кн. II, с. 12-13]. Ці твори він подав тут у підрядковому перекладі російською мовою з поясненнями.

На основі аналізу пісенних текстів і доказів із писемних джерел І. Срезневський ототожнив фольклорного Серп'ягу з історичним Іваном Підковою [10, кн. II, с. 128-129].

Третя книжка першої частини "Запорожской старины" вийшла в Харкові 1834 р. Упорядник визначив її у вступному слові як продовження приміток до пісень і дум та завершення першої частини цього видання [10, кн. III, с. 8-9]. Якщо історичний коментар у другій книжці автор визначив як "Сказания летописцев и предания о лицах и событиях, бывших в Украине и Запорожье до смерти Стефана Батория", то у третій книжці це формулювання вказує на період "… от смерти Батория до Богдана Хмельницкого".

Уявлення про цей період має на меті дати вміщений на початку книжки "Літопис" (С. 11–64), який скомпонував І. Срезневський, як зазначено у вступному слові, на основі низки рукописних і друкованих джерел. І тут упорядник уважав за потрібне наголосити, що у своїй компіляції вистерігався будь-яких довільностей, а подавав лише достовірне, підтверджене різними джерелами, та в багатьох місцях цитував автентичні тексти давніх рукописів і переказів [10, кн. III, с. 7-8].

Об'ємний розділ "Замечания" (С. 65–161) продовжує ув'язку в історичне тло вміщених у першій книжці пісень і дум та коментування їхніх текстів, подає переклади російською мовою пісень: про Чигиринську битву, спалення Могилева, страту Наливайка, подвиги Лободи, про Тетеренка, Сагайдачного, Саву Чалого, Чурая і дум про Федора Безродного, Півтора Кожуха, втечу трьох братів з Азова.

Друга частина "Запорожской старины" укладена за тією ж схемою, що й перша. У першій книжці цієї частини (Харків, 1834), подано пісні і думи з періоду Хмельниччини, Гетьманщини до смерті Івана Мазепи: "Хмельницький і Барабаш", "Битва на Жовтих Водах", "Морозенко", "Похід під Пиляву", "Битва Слуцька", "Похід у Молдавію", "Ясси" , "Здобуття Бендер", дві пісні "Битва Жванецька", "Смерть Хмельницького", "Пугач", "Пушкар і Виговський", "Юрій Хмельницький", "Смерть Морозенка", "Палій у темниці", "Палій у Сибірі", "Гордієнко", "Полтавська битва", "Палій під Полтавою", "Мазепа", "Смерть Мазепи". Завершують книжку примітки до цих текстів.

Дві наступні книжки цієї частини – друга (Харків, 1835) і третя (Харків, 1838) – містять після коротких передмов упорядника знову ж написані на основі рукописних і друкованих джерел історичні нариси про події й особи, відповідно, періоду Хмельниччини (Кн. 2. – С. 1–105) і після нього до смерті І. Мазепи (Кн. 3.– С. 1–100). У наратив цих нарисів вставлено у відповідних місцях російськомовні переклади сюжетно співвідносних пісень і дум. Кінцеві примітки дають пояснення до текстів.

Такі в загальному зміст і структура цього шестикнижжя І. Срезневського. Воно вражало монументальністю й оригінальністю вміщеного матеріалу і ще більшою мірою – небуденністю його подачі: зосередженості фольклорних текстів на історії українського козацтва і Запорожжя та супроводом їх і коментуванням просторими виписками із рукописних літописних сказань, друкованих історичних джерел. Цей історіософський коментар складав більше 2/3 обсягу всього видання, і з цьо-

го погляду воно було безпрецедентним не тільки у тогочасній слов'янській, а й узагалі в європейській фольклористиці. На фоні загального романтичного, часто поверхового й аматорського захоплення фольклором і його публікацій "Запорожская старина" вигідно виділялася своїм поважним науковомістким характером і, без сумніву, була піонерським явищем.

Уже у відгуках на перші дві книжки 1833 р., зокрема в рецензіях М. Максимовича, праця І. Срезневського здобула позитивну оцінку і схвалення [20, с. 92–93; 5]. У листі до І. Срезневського від 6 березня 1834 р. М. Гоголь захоплено запитував: "Где Вы выкопали столько сокровищ? Все думы и особенно повести бандуристов ослепительно хороши. Из них только 5 были известны мне прежде, а прочие для меня новость" [35, с. 52]. У листі до М. Максимовича М. Гоголь зізнавався, що його стаття "О малороссийских песнях" (1834) була написана під сильним враженням прочитаного в "Запорожской старине" [35, с. 52]. Вочевидь, головно це джерело наштовхнуло М. Гоголя на продовження суджень про історизм українських народних пісень у поєднанні з їхнім глибоким ліризмом.

Наголос "Запорожской старины" на історизмі фольклору мав помітний вплив на збирачів і видавців творів усної народної творчості 30-40-х років XIX ст. Можна, мабуть, вважати, що цей ідейний концепт позначився вже на задумі і наповненні здебільшого історичними піснями і думами другого збірника М. Максимовича "Украинские народные песни" (1834) [32]. Властиво, не тільки в передруку у цьому виданні цілої низки пісень і дум із "Запорожской старины".

Відомо, що особливо на ранньому етапі фольклористичних занять значного впливу цього видання зазнав П. Куліш. А М. Костомаров зізнавався в "Автобіографії", що "Запорожская старина" і особисте знайомство з її автором мали сильний вплив на формування і утвердження його українознавчих прагнень [16, с. С. 37–38].

Резонанс "Запорожской старины" поширився в Росії і в слов'янському науковому просторі взагалі, у тому числі і в підавстрійському галицько-українському. У "Передслів'ї" до "Русалки Дністрової" (1837) лідер українського національно-культурного відродження в Галичині М. Шашкевич назвав серед "хороших і ціловажних діл", яким "зволила добра доля появитися" в Україні на світанку нової доби та засвітитися як "заранє по довгих тьмавих ночах" і видані на той час чотири книжки "Запорожской старины" (Харків, 1833–1834) [25, с. III, IV]. Перекликаються з цим виданням і розділ "Старина" в альманасі галичан та думки у вступі до нього: "Старина є то великий образ, є то зеркало, як вода чистоє, в котрім незмущенное являєся лице столітей" [25, с. 15].

"Запорожская старина" великою мірою спричинилася до популяризації українського фольклору, наближення його змістових смислів і поетичних осягнень до широкого читача, у тому числі й іноетнічного. Істотним із цього погляду було те, що тексти українських пісень і дум упорядник продублював у російськомовному перекладі, причому так, що прозові підрядники досить докладно передають не тільки зміст, сюжети оригінальних відповідників, але й дають певну уяву про їхні поетичні якості.

Предметом окремого дослідження могла б бути тема про вплив "Запорожской старины" на літературу. І знову ж таки, не тільки на українську. Українські пісні і думи з цього видання перекладали і переспівували польські романтики, а також використовували їхні сюжети, мотиви, образи в різних творах на українські теми, особливо з історії козаччини[1].

Творче звертання до цього видання простежуємо в Т. Шевченка [35, с. 68-71]. А добра третя частина епопеї П. Куліша "Україна" (1843), за словами А. Шамрая, "є просто переказ дум і пісень із "Запорожской старины". "А деякі розділи про-

[1] Непоодинокі такі факти розглянуто і кн. Р. Кирчіва, див.: [12].

сто передруковані" з цього видання [35, с. 71-72]. Його використовували у своїй творчості О. Стороженко, С. Руданський та інші українські письменники. І взагалі це видання мало істотний вплив на формування стилю української романтичної поезії, власне, його фольклоризації.

* * *

Факти засвідчують безсумнівну позитивну інспіруючу роль "Запорожской старины" для становлення української фольклористики, літературної творчості, культурного процесу того часу взагалі. У всякому разі це видання, як висловилася К. Грушевська, було "найзамітнішим явищем десятиліття" [7, с. XXXVII], себто 30-х років XIX ст., упродовж яких з'явилася ціла низка важливих публікацій українського фольклору.

Тому, зважаючи на цю конкретно-історичну конструктивну функціональність "Запорожской старины", важко сприйняти різку й на загал незаслужену оцінку праці її видавця, яку згодом висловив М. Костомаров у листі до українського письменника-романтика Олександра Корсуна від 10 лютого 1880 р.: "Много вреда наделал малорусской истории и этнографии этот человек…" [35, с. 53].

То був час, коли з виданням праці "Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Т. I" (Київ, 1874) дотеперішнє уявлення про фольклорну автентичність матеріалів "Запорожской старины" та достовірність коментарів і суджень її упорядника були суттєво захитані. У передмові до цього видання В. Антонович і М. Драгоманов зазначили, що поширена в Європі в минулі десятиліття практика підправлення і підробок текстів народних пісень не оминула й українських пісень та дум, а тому непоодинокі такі твори не потрапили до їхнього збірника. Учені вказують на такі україномовні тексти, у тому числі і з "Запорожской старины". Зокрема, явними підробками упорядники вважали "думи" "Дари Баторія", "Похід на поляків", "Татарський похід Серп'яги" та низку інших "дум" і "пісень" [3, с. XVIII–XX].

Головними ознаками нефольклорності цих "квазінародних" творів учені вважають їхні численні огріхи щодо народної мови і невідповідність духові та характерові народної поезії. Ці невідповідності, наголошують вони, настільки значні, що навіть дивно, як могли ці спрепаровані тексти "так довго вводити в оману людей, знайомих з характером непідроблених народних пісень і дум" [3, с. XX].

В опублікованій того ж року просторій рецензії М. Костомарова на видання В. Антоновича і М. Драгоманова [15, с. 573–629] продовжено і розгорнуто дискурс щодо "Запорожской старины". До вказаних попередниками головних ознак нефольклорності низки вміщених у цьому виданні пісень і дум (дисонування зі стилістикою, духом і характером народної поезії, порушення характерних прикмет народної мови, елементи літературної стилізації) М. Костомаров додає ще факт відсутності цих творів у традиційному фольклорному обігу, що засвідчують записи інших збирачів, зокрема обширні збірки матеріалів народної словесності, а також розбіжність змісту цих творів із властивою історією, анахронізми подійності та дійових осіб.

Під цим кутом зору М. Костомаров здійснив докладний аналіз групи запідозрених у нефольклорності текстів "Запорожской старины", вказуючи за пунктами те, що суперечить народному походженню кожного з них [15, с. 613–628]. На основі даних аналізу вчений ствердив очевидність підробки, зокрема, пісень про Свирговського (Свірчовського), дум про дари Баторія, похід на поляків, Чигиринську перемогу Наливайка над польським гетьманом Жулкевським, пісень про спалення Могилева, полонення Наливайка, Лободу, Чурая, двох пісень про Тетеренка [15, с. 615].

Істотною є додана тут заувага М. Костомарова про те, що М. Максимович, ознайомившись уже на схилі життя (помер 1873 р.) із його (М. Костомарова) судження-

ми і доказами щодо нефольклорності вказаних текстів "Запорожской старины", погодився з їхньою рацією [15, с. 628].

У передмові до другого тому "Исторических песен малорусского народа" (Київ, 1875) В. Антонович і М. Драгоманов висловили задоволення опрацюванням проблеми підробок фольклорних текстів у рецензії М. Костомарова. Вони солідаризувалися з його науковою критикою і в підрядковій замітці додали: "Розгляд чорнових паперів і листування багатьох збирачів попереднього часу ще більше переконав нас у справедливості наших і пана Костомарова міркувань про те, як безцеремонно, особливо в 30-х роках, багато навіть шановних збирачів виправляли народні пісні і думи і видавали створені ними за народні" [2, с. VIII].

В. Антонович і М. Драгоманов та М. Костомаров звернули увагу на велику змістову залежність тих стилізацій під народні пісні і думи від "Історії Русів", яка поширювалася в численних списках і була надзвичайно популярною.

Отже, суд і вирок найавторитетніших у тогочасній українській науці, у тому числі й фольклористиці, особистостей. Вирок, аргументований твердими доказами, більшість яких важко було похитнути. Було сподівання, що на суд цей якось відгукнеться ще живий у той час відомий учений-славіст, професор Петербурзького університету, академік Петербурзької Академії наук І. Срезневський. Але якоїсь публічної реакції на критику з його боку не було. Тому за "Запорожской стариной" на тривалий час закріпилася у фольклористиці опінія як про неповноцінне, у всякому разі сумнівне джерело. Так трактували це видання І. Франко, Ф. Колесса та інші дослідники.

Щоправда, О. Пипін у своїй "Истории русской этнографии" зробив стосовно критики "Запорожской старины" дуже суттєву, на наш погляд, заувагу, а саме, що до її характеристики й оцінки застосовували вже новочасні наукові критерії [23, с. 101]. На жаль, цієї справедливої методологічно важливої тези вчений не розвинув.

Нарощення критичного іміджу стосовно видання І. Срезневського значною мірою посилила К. Грушевська у вступній студії до видання корпусу українських дум. Аналізуючи тексти дум із " Запорожской старины", вона не тільки підтвердила сказане попередниками про фальсифікати, але й додала низку інших, на її погляд, підробок і контамінацій із різних текстів цього видання ("Похід у Молдавію", "Смерть Хмельницького", "Юрій Хмельниченко", "Битва Полтавская"), навела цікаві спостереження з роботи І. Срезневського і його помічників над "доповненням", "удосконаленням" і "створенням" нових дум [7, с. XXXVI-XXXIX, XL–XLII].

Лаконічна характеристика "Запорожской старины" в колективній праці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН Української РСР "Українська народна поетична творчість" (Т. І. – Київ, 1958. – С. 106–107) фактично повторює у делікатній формі погляд на це видання як на недостовірне джерело: "У "Запорожской старине" Срезневський віддав данину і художньому домислові: так, він не зупиняється не тільки перед редагуванням записаних текстів, а й перед складанням своїх власних".

Характеризуючи "Запорожскую старину" як "грандіозну містифікацію", К. Грушевська все ж зазначає, що не можна "безапеляційно класти на нього [І. Срезневського. – *Р. К.*] всю відповідальність за підробки…" [7, с. XXXVIII], вказує на низку обставин і чинників, які зумовили працю над цим виданням і від яких залежав його молодий автор. Знову ж ці конструктивні елементи критики не знайшли тут докладнішого опрацювання і пролунали радше як завдання для майбутнього.

У радянський час після К. Грушевської були спроби пояснити і певною мірою реабілітувати "Запорожскую старину" як явище української фольклористики.

Серйозну розмову про це повів український фольклорист Максим Васильович Нагорний (його стратили радянські каральні органи в перші дні німецько-совєтської війни в 1941 р.)[1]. У статті "Пісні і думи українського народу про його боротьбу з польським панством в кінці XVI і першій третині XVII ст. (1595–1638)" [34, с. 20–51] він, спираючись на низку фактів та аналітичних міркувань, намагається довести можливість побутування в народному середовищі запідозрених у фальсифікації пісень і дум "Запорожской старины", порушує питання про фольклорну автентичність її матеріалів.

Дослідник не виключає того, що з боку упорядника і записувачів могли бути певні поправки і додатки до текстів – так, як це робили й інші збирачі та видавці фольклору того часу, оскільки для більшості з них "не існувало святості й недоторканості народного тексту" [34, с. 27]. Але, на його думку, не було навмисного творення сюжетів. Логічно пояснює і змістові переклики з "Історією Русів" судженням, що не пісні і думи "Запорожской старины" залежні від неї, а, скоріше вона від них, бо вся вона "як дві каплі води нагадує те, що говориться в історичних народних легендах, переказах, думах і піснях" [34, с. 27].

Позитивно оцінюючи роль І. Срезневського в розвитку українсько-російських зв'язків у фольклористиці, українська дослідниця Г. Сухобрус робить обережний висновок, що "Запорожская старина" "потребує *певної* реабілітації" [31, с. 125–127].

На основі аналітичного розгляду дум у "Запорожской старине" Б. Кирдан у згаданій монографії "Украинский народный эпос" (1965) приєднався до попередніх критичних зауваг і висновків про наявність у цьому виданні нефольклорних текстів, довільного редагування і підробок. У дослідженні фольклористичної діяльності І. Срезневського вчений значно збагатив доказовість цього погляду додатковим архівним матеріалом [11, с. 81–137].

Дослідницький дискурс стосовно цієї проблеми продовжив чернівецький науковець О. Романець у риторично озаглавленій статті "Чи фальсифікат "Запорожская старина"?" [21, с. 24–38]. Він слушно пов'язав критику В. Антоновича і М. Драгоманова стосовно "Запорожской старины" з актуальними у європейській науці обговореннями проблеми фальсифікацій і підробок фольклорних текстів (Науковий конгрес у Сен-Брю, Франція, 1872 р.; Третій російський археологічний з'їзд у Києві 1874 р.), а тому й підвищеної у цій атмосфері пильності до збірника І. Срезневського та надто категоричною, за словами автора статті, його оцінкою М. Костомаровим. О. Романець звертає увагу на сумніви і заперечення звинувачень І. Срезневського в підробках пісень і дум у "Запорожской старине" уже в сучасників критики В. Антоновича і М. Драгоманова та М. Костомарова. Так, пишучи в 1876 р. про "Исторические песни малорусского народа…" і високо оцінюючи це видання, відомий молдавський письменник та вчений Богдан П. Хаждеу (1838–1907) аргументовано виступив на захист фольклорної автентичності пісень про Свирговського (Свірчевського).

Науково продуктивний характер має й аналітика автора статті стосовно доказів підробок текстів "Запорожской старины" та ствердження їхньої автентичності. Наведені згадки про запорозького ватажка Свірчевського і народні пісні про нього в писемних джерелах до "Запорожской старины" і записи цих пісень у різних місцях України вже після видання І. Срезневського похитнули одну з головних доказових тез М. Костомарова про "повну відсутність у народному обігу" сумнівних у цьому виданні пісень і дум. Успішно полемізує О. Романець із критикою М. Костомарова щодо невідповідності народній традиційності різних змістових і поетико-стилістичних моментів цієї пісні.

[1] Про нього як викладача Київського університету розповідає Григорій Вервес у своїх спогадах, див.: [6].

Одначе автор статті чомусь вирішив, що саме ця пісня – про Свирговського (Свірчевського) – є головною причиною звинувачень у підробках та науковій несумлінності укладача "Запорожской старины", і залишив поза розглядом близько десятка інших пісень і дум цього видання, доказово звинувачених у фальсифікації, приміром, думи про дари Баторія, Чигиринську битву, пісні про спалення Могилева, смерть Наливайка, Тетеренка, Лободу тощо.

Тому й кінцевий висновок статті про потребу і правомірність уже навіть не "*певної*", а "*повної реабілітації*" І. Срезневського як ученого фольклориста і його "Запорожской старины" прозвучав непереконливо та неаргументовано. До того ж не додав переконливості цьому висновку й патетичний пасаж у дусі тогочасної радянської заполітизованої риторики про те, що "Запорожская старина" – це "скарбниця героїко-патріотичної визвольної поезії українського народу, важливий документ споконвічних братерських українсько-російських взаємин, прояв дружнього ставлення визначних діячів російської науки до культури українського народу" [24, с. 38].

На жаль, здебільшого в дусі такої заідеологізованої псевдопатріотичної риторики продовжувалося в радянський час обговорення проблеми "Запорожской старины". До наукового конструктиву М. Нагорного, Б. Кирдана і О. Романця в подальшому дискурсі стосовно цієї проблеми фактично не було додано нічого раціонального. Автори статті "Ще раз про "Запорожскую старину" І. Срезневського" А. Крюков і В. Сарбей [22, с. 47–58] намагаються підвести історичну фактологічну базу під матеріали цього видання І. Срезневського і по суті голослівно обстоюють автентичність уміщених у ньому пісень і дум, категорично вимагаючи "повної реабілітації "Запорожской старины" від звинувачень "буржуазних учених" та перевидання цієї пам'ятки" [22, с. 47, 57]. Такі ж акценти стосовно пісень і дум "Запорожской старины" простежуються і в статті цих авторів про І. Срезневського як історика України [26].

Від категоричних накликувань до "реабілітації "Запорожской старины" не застеріг і той факт, що в підробках пісень і дум цього видання звинувачували І. Срезневського не тільки "буржуазні вчені", але й писали про це в той час і деякі радянські дослідники, зокрема Б. Кирдан.

Отже, суттєва розбіжність бачення й оцінки навіть не за ідеологічним вододілом буржуазна / радянська наука, а з виразнішими, істотнішими підходами та критеріями.

* * *

Ця ситуація наукової невизначеності чи суперечливої недостатньо аргументованої характеристики "Запорожской старины" І. Срезневського залишається і на сьогодні. З одного боку – серйозна, доказова критика авторитетних учених і їхні поважні сумніви щодо фольклорної автентичності низки текстів цього видання. З другого – здебільшого кволі та науково безсистемні спроби заперечити, спростувати чи, властиво, переступити через цю критику як через несуттєвий баласт із волюнтаристською вимогою "повної реабілітації".

Зрозуміло, що подолання цих двох крайностей і просування до істини можливе лише шляхом спеціального дослідження з докладним переглядом, аналізом і зауваги стосовно всіх пунктів звинувачень В. Антоновича і М. Драгоманова, М. Костомарова і згодом К. Грушевської та Б. Кирдана щодо дум. Приблизно з таким підходом і таким способом, як це зробив О. Романець у пошуку і вибудові аргументації фольклорності пісень про Свирговського.

Потрібне поглиблене аналітичне вивчення текстів "Запорожской старины" із залученням відповідних архівних матеріалів, у тому числі і виявлення тих "чорнових паперів та листування багатьох збирачів попереднього часу", про які лише згадали, як мовилося, В. Антонович і М. Драгоманов у примітці передмови до другого тому "Исторических песен малорусского народа".

Тут попробуємо зазначити лише головні, на наш погляд, концептуальні позиції стосовно історії та змісту "Запорожской старины", які повинна охопити така спеціальна студія.

По-перше, належно випрацюваний погляд на це видання як на явище свого часу – доби романтизму – із конкретно-історичним підходом до його характеристики й оцінки. Це перша необхідна фаза досліду, і тільки після неї до його предмета можна приступати із критичними мірками наукової фольклористики пізнішого часу, до з'ясування, наскільки тексти пісень і дум цього видання мають підставу і право на утвердження в науці як автентичних пам'яток усної народної словесності, а чи такого права не мають.

Дивно, що саме ця перша складова наукового погляду на "Запорожскую старину" була потрактована у критиці метрів нашої фольклористики без належного заглиблення, властиво, лише мимохідь, маргінально. А саме романтичні погляди на твори усної народної словесності, їх трактування і практика збирання та використання дуже сильно, можна сказати, вирішально заважили в генезисі, морфології та взагалі змістовій фактурі "Запорожской старины". Укладаючи її, молодий І. Срезневський був цілковито в полоні тогочасної популярної стихії романтичного фольклоризму.

Високо оцінюючи видання збірки М. Цертелєва "Опыт собрания старинных малороссийских песней" (1819) і захоплюючись думками її передмови, І. Срезневський у ставленні до фольклорного тексту все-таки не послухав вимоги цього автора – записувати і публікувати фольклорні твори точно так, "як вони збереглися в усному переданні" [13]. Послухав радше тих багатьох своїх сучасників, які допускали поліпшення, удосконалення, увиразнення цих творів, контамінації з різних варіантів одного, найповнішого тощо. У тому числі і близького його знайомого авторитетного М. Максимовича, який у передмові до свого славнозвісного збірника "Малороссийские песни" (1827) говорив про можливість, доцільність встановлення, реконструкції "первісного", цілісного вигляду пісні на основі її різних фрагментів, зізнавався, що й самому йому доводилося "зводити деколи дві (пісні. – *Р. К.*) в одну або одну розділяти на дві". Мотивував такі операції потребою відповідного відтворення "правильного змісту, народного духу і мови" [19, с. XX].

Така текстологія стосовно фольклору не вважалася гріхом у той час, тому й І. Срезневський у примітках досить часто згадує про своє звертання до неї. А в передмові до першої книжки "Запорожской старины" декларує як засаду перевірку різних записів пісень і дум, виправлення "помилок, вибір з різних списків "кращих зразків із тим, щоб зробити свій збірник "якомога повнішим і правильнішим" [10, кн, 1, с. 17-18].

У процесі цих "виправлень" і "удосконалень" неодмінно проникали в тексти різні суб'єктивні змістові елементи й, особливо, лексичні та стилістичні розбіжності з фольклорною стилістикою та характером традиційної народнопісенної поетики, що згодом чи не найбільшою мірою вказували І. Срезневському критики. Тим більше, що сам упорядник "Запорожской старины" недосконало володів українською мовою, особливо тонкощами народного слова, і, як зізнавався, багато виразів йому "дружньо" пояснював добрий знавець цієї мови О. Євецький [10, кн, 1, с. 29].

Вочевидь, що такі суб'єктивні літературні привнесення та невідповідні з духом народної поезії вкраплення ще більшою мірою походили від помічників і дописувачів І. Срезневського – тих, які поповнювали його "українську скриню". Не тільки членів його гуртка, а й тих знайомих, приятелів, помічників, які діяльно підтримували задум "Запорожской старины", яким він дякував за допомогу у передмовах і яких згадував у примітках.

Можна думати, що особливо ці останні не дуже церемонилися з точністю відтворення того, що записували. І. Срезневський вказував у примітках, що на-

магався усувати різні такі невідповідності в записах своїх кореспондентів. Так, коментуючи текст пісні "Відступник Тетеренко", зазначив: "Доставлена І. Лісавецьким. Я пропустив перший куплет, тому що він належить цілком іншій пісні" [10, кн, 1, с. 117-118].

Та й найближчі друзі з гуртка харківських романтиків, мабуть, не дуже турбувалися про точність записів, а швидше "збагачували" їх досвідом літературно-романтичної стилістики, підтягували, за словами А. Шамрая, зразки народної творчості до вимог літературної "теорії" [35, с. 56]. Особливо такими "підтягуваннями" рясніють, як зауважили дослідники, зразки, позначені у примітках як такі, що записані "со слов бандуриста", "сліпого рапсода" і "доставлені" І. Розковшенком та братами Євецькими.

З'ясування цього питання збагатило би відповідною конкретикою аналітичне опрацювання збережених рукописних матеріалів "української скрині" І. Срезневського, порівняння надрукованих у "Запорожской старине" текстів з записами самого її укладача, І. Розковшенка, О. Євецького та ін. Але й на основі даних, які є в нашому розпорядженні, які заявлені в передмовах і примітках "Запорожской старины", у листуванні І. Срезневського і членів його гуртка можна вважати, що їхні записи фольклору і поводження з його текстами мали під собою не етичну настанову на фальсифікацію, а узасаднені у практиці романтиків форми та способи оприлюднення й озвучення цінностей творів усної народної словесності. А отже, і в їхніх виправленнях, дописках, видаленнях, переміщеннях рядків, текстових контамінаціях пісень і дум не можна вбачати складу того злочину, який інкримінувала їм пізніша критика, – свідомої фальсифікації та наукової несумлінності.

Мав рацію Д. Багалій, констатуючи, що видавець "Запорожской старины" "підліг впливові тодішнього літературного напрямку, коли вважалося можливим до історичних сюжетів додавати художньої вигадки. Та й у всякому разі сам зробився жертвою довір'я до пам'яток народної творчості" [4, с. 100].

По-друге, це з'ясування питання – як далеко сягали ці "творчі вільності з фольклором континуаторів "Запорожской старины".

Окрім виявлених поправок, доповнень та інших "удосконалень" фольклорних текстів, дослідники небезпідставно констатують й істотніші відступи від фольклористичної текстології – підробки, дописування того, чого в усній народній традиції члени гуртка І. Срезневського не знаходили, а воно, як вони вважали, повинно було бути. Отож, допускалася реконструкція того, що, на їхню думку, не збереглося чи збереглося неповно, частково.

Уявлення про перманентне руйнування епічної традиції фольклору, випадання з неї багатьох структурних ланок, змістово й ідейно співвідносних із певними етапами, подіями та постатями історичного буття народу, було поширеним у романтичній візії історизму усної народної словесності. І саме передусім така концептуальна настанова штовхала до тих значною мірою літературних маніпуляцій із фольклором, які згодом було названо фальсифікаціями, підробками під фольклор.

Стосовно "Запорожской старины" такий характер пошуку і достосування текстів фольклору був закладений великою мірою вже самим задумом і структурою цього видання – показати віддзеркалення історії Запорожжя в народних піснях і думах. Саму ідею такої праці підказали молодому І. Срезневському історичні пісні та думи зі збірників князя Цертелєва (1819) і М. Максимовича (1827), а, особливо, потужний вплив Запорізького краю і його уснопоетичної традиції, якого, за визнаннями в листах, він зазнав під час перебування у Варварівці біля Дніпрових порогів.

Дуже можливо, що і зустрінуті тут згадувані живі свідки й носії запорізької старовини, її "рапсоди", від яких І. Срезневський захоплено записував перекази

й історичні пісні, дали йому тексти, які не збереглися деінде. А може й, достосовуючись до його пошуку в усній традиції відгомону певних відомих із писемних джерел історичних подій і постатей, відповідно, моделювали сюжети на "задану" тему.

Ще більшою мірою такий характер могла мати і допомога членів гуртка І. Срезневського, його друзів і знайомих, які, знаючи про задум та ідею свого лідера, намагалися поповнити потрібними матеріалами його "українську скриню", добути пошукуване для "Запорожской старины". І коли у примітках цього видання висловлено довіру упорядника до достовірності цих матеріалів, все ж, напевно, не обійшлося без суб'єктивних привнесень його постачальників. Тим більше, що були серед них, як зазначалося, літературно заангажовані особи – і не без творчих амбіцій, як, скажімо, І. Розковшенко і брати Євецькі.

Із приміток упорядника "Запорожской старины" видно, що він не безкритично ставився до записів, які постачали йому приятелі, що порівнював різні варіанти і відбирав найдостовірніші. У примітці до пісні про Палія зазначив, наприклад, що засумнівався у фольклорності її варіанту, взятого О. Євецьким із запису в "давньому зошиті", і тому подав її не між основними текстами, а в коментарях [9, с. 142-147]. Звучить сумнів щодо фольклорної автентичності і в примітці до пісні про Гордієнка [9, с. 139].

Звертає на себе увагу те, що вже в останніх випусках "Запорожской старины" досить виразним є посилення критичного погляду І. Срезневського на зміст цього видання. Особливо виразно прозвучала ця тема у цитованому листі до В. Анастасевича від 1–2 квітня 1838 р., який було написано в той час, коли 6-та книжка "Старины", за словами автора, вже була подана до цензури [27, с. 62]. Бажаючи почути думку про своє видання авторитетного фахівця, І. Срезневський водночас висловлює жаль, що, пішовши за "покликом крові", поспішив і не встиг належною мірою його обдумати. Наголошує, що коли б на років два затримався з реалізацією цього проекту, то він вийшов би "вдвічі кращим" [27, с. 62].

Отож, ще навіть у той час, коли "Запорожская старина" користувалася цілковитим успіхом, коли до її текстів ставилися з довірою та часто передруковували, наводили їх у різних виданнях (напр., М. Максимович), і трансформували в літературній творчості, сам І. Срезневський мав певні застереження до свого видання і з шостим випуском відмовився від його продовження з тим, щоб, як зазначив у листі до В. Анастасевича, зайнятися "чимось більш поважним" [27, с. 62] в опрацюванні історичних сюжетів українського фольклору, їхнього критичного аналізу для майбутнього монографічного осмислення історії України. За словами вченого у цьому ж листі, хотів би зайнятися відображеною у народному слові "біографією героїв української історії" [27, с. 62].

Головно про цей новий напрямок своєї дослідницької роботи з фольклором хотів автор листа почути думку його адресата. А стосовно зауваги В. Анастасевича, що в "Запорожской старине" не зовсім виразно пояснені думи і пісні, І. Срезневський зазначив, що має намір виправити цю "свою помилку" і підготувати "нове видання історичних пісень і дум, та взагалі всіх розказаних бандуристами творів, таке видання, яке було б більше гідним їхнього імені" [27, с. 62-63]. Учений констатував, що не бачить таких зразків: "Принаймні, я не знаю жодного видання слов'янських пісень, які однаковою мірою були б задовільними і для філолога, і для історика, і для етнографа, і взагалі народних пісень; із цього погляду чогонебудь варте хіба лише видання Вальтер Скотта пісень бардерів" [27, с. 63]. Тут І. Срезневський має на увазі видання шотландських балад В. Скотта (Minstrelsy of the Scottish border. – Т. 1–3, 1802–1803).

І ще кілька речень із цього ж листа про те, як уявляв І. Срезневський таке видання: "Зібрання пісень і дум повинен відкривати історично-етнографічний вступ

про Україну взагалі. Другий вступ повинен бути етнографічно-літературним про українську народну словесність і докладно – про бандуристів та їхні співи. Після цього повинні йти думи і пісні в історичному порядку і при кожній із них пояснення предмета, якого вони стосуються, а при ньому примітки – філологічні, етнографічні, історичні, географічні – наскільки можна докладні. Пісні і думи не чисто історичні, а такі, що пояснюють побут народу, повинні попереджати чисто історичні" [27, с. 63]. Як видно з листа, І. Срезневський вислав В. Анастасевичу кілька спроб такого опрацювання історичних пісень і дум зі сподіванням почути його думку і пораду [27, с. 63].

У зв'язку з тривалим закордонним науковим відрядженням І. Срезневського, яке почалося влітку 1839 р., а далі – його викладацькою діяльністю в Харківському, а згодом професурою в Петербурзькому університетах, цей проект не було реалізовано. І взагалі, його студії над українськими піснями, хоч і були у планах ученого, не мали системного продовження. "Запорожская старина" й інші публікації 1830-х років і задуми стосовно українського фольклору засвідчують серйозну наукову пошукову й аналітичну працю І. Срезневського. Вельми прикметною в цьому контексті була і його небуденна стаття "Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И.М. Снегиреву", опублікована в 1834 р., зі змістом якої читачі журналу "Міфологія і фольклор" вже мали нагоду ознайомитися за вміщеним у попередньому номері українським перекладом цієї статті.

Сказане про еволюцію вже під кінець 30-х років його поглядів на зміст "Запорожской старины", наведені думки та судження про потрібну дослідницьку працю над народними піснями і думами та характер їхніх видань дуже далекі від інтенцій зумисної фальсифікації. Тим більше від "грандіозної містифікації", як кваліфікувала "Запорожскую старину" К. Грушевська [7, с. XXXVIII]. Певною мірою це видання типологічно схоже з тими знаменитими підробками під народні пісні й епоси, якими виявилися "Пісні Оссіана" (Макферсона) в Англії, "Краледворський рукопис" і "Суд Любуші" в Чехії, збірник "Гусля" (Меріме) у Франції. Але беззастережно ставити його в цей ряд, мабуть, не можна.

"Запорожская старина" за своєю ґенезою, тенденціями та змістом – явище дещо іншого характеру. Це намагання вписати епічну традицію української усної народної словесності в історичну систему буття українського народу з відповідними цілеспрямованими пошуками, при яких не обійшлося і без певних підправлень, ретушувань, коригувань та дописування текстів. Без усього того, зрештою, що зазвичай практикувала романтична фольклористика, яка в той час була на початковому етапі свого становлення як особливої галузі знання. Молодий І. Срезневський був одним із діяльних її адептів, причому тих, які шукали нових підходів, способів і контекстів осмислення й оприлюднення уснопоетичних творів української народної словесності.

Із цього погляду "Запорожская старина" – своєрідне оригінальне явище, факт романтичної фольклористики. І саме з такої конкретно-історичної позиції передусім підлягає розгляду, науковому осмисленню та оцінці ця пам'ятка. Йдеться, зрозуміло, не про її реабілітацію – "повну" чи "часткову", бо такого вона не потребує, а про належне наукове обґрунтування того, чим була і яку роль виконала вона у свій час – на етапі становлення української фольклористики, що з неї стало надбанням базового фонду науки про усну народну творчість, а чому судилося залишитися в минулому.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрієвський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору / О. Андрієвський. – Київ, 1930. – Т. 1.

2. *Антонович В., Драгоманов М.* Предисловие / В. Антонович, М. Драгоманов // Исторические песни малорусского народа. – Киев, 1875. – Т. 2. – Вып. I.

3. *Антонович Вл. и Драгоманов М.* Предисловие / Вл. Антонович, М. Драгоманов // Исторические песни малорусского народа. – Киев, 1874. – Т. I.

4. *Багалій Д. І.* Український мандрівний філософ Гр. Сковорода / Д. І. Багалій. – К.: Державне видавництво України, 1926.

5. Библиотека для чтения. Журнал словесности, наук и политики. – СПб., 1834. – № 3.

6. *Вервес Г.* "З далеких літ" / Г. Вервес // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 3. – С. 53–60; № 4. – С. 69–74.

7. *Грушевська К.* Збирання і видання дум в XIX і в початку XX віку / К. Грушевська // Українські народні думи. – Харків, 1927. – Том перший корпусу.

8. Записки Історично-філологічного відділу. Українська академія наук. – Київ, 1927. – Кн. XIII– XIV.

9. Запорожская старина. – Харьков, 1838. – Часть II. – Книга III.

10. Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. – Харьков, 1833. – Часть I.

11. *Кирдан Б. П.* Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б. П. Кирдан. – Москва: Наука, 1974.

12. *Кирчів Р.* Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Кирчів. – К.: Наукова думка, 1971.

13. *Князь Цертелев.* Взгляд на старинные русские сказки и песни / Князь Цертелев // Сын Отечества, 1820. Подано за: *Мочульський М.* Погруддя з бронзи. Микола Цертелєв і Іван Манджура. – Львів, 1938. – С. 25.

14. *Кознарський Т.* Ефимери та химери: про альманах "Эфемериды" та українські проекти 1830-х років / Т. Кознарський // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. – К.: Критика, 2004. – Т. I.

15. *Костомаров Н.* Историческая поэзия и новые ее материалы / Н. Костомаров // Вестник Европы. – 1874. – Кн. 12. – С. 573–629.

16. *Костомаров Н. И.* Автобиография / Н. И. Костомаров. – Киев: Стилос, 2007.

17. Лист І. І. Срезневського до В. Г. Анастасовича // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 5.

18. Листи Ізм. Срезневського до матері О. І. Срезневської // Шамрай А. Харківська школа романтиків... – Т. I.

19. *Максимович М.* Предисловие / М. Максимович // Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. – Москва, 1827.

20. Молва (Москва). – 1833. – № 6.

21. Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 1.

22. Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 6.

23. *Пыпин А. Н.* История русской этнографии / А. Н. Пыпин. – СПб, 1891. – Т. III. Этнография малорусская.

24. *Романець О.* Чи фальсифікат "Запорожская старина" / О. Романець // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 1.

25. Русалка Дністровая. – У Будимі, 1837.

26. *Сарбей В. Г., Крюков А. В.* І. І. Срезневський – історик України / В. Г. Сарбей, А. В. Крюков // Український історичний журнал. – 1987. – № 6. – С. 138–144.

27. *Свіясов С. В.* Лист І. І. Срезневського до В. Г. Анастасевича / С. В. Свіясов // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 5.

28. Словацкие песни. – Харьков, 1832.

29. *Срезневский Вс.* Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского / Вс. Срезневский // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1898. – Ч. 315. – Январь.

30. *Срезневский И.* [Передмова] // Запорожская старина. Издание Измаила Срезневського / И. Срезневский. – Харьков, 1833. – Ч. I.

31. *Сухобрус Г.* Українсько-російські фольклорні зв'язки в освітленні вітчизняної науки першої половини XIX ст. / Г. Сухобрус. – Київ, 1963.

32. Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. Часть первая. Книга I. Украинские думы. Книга II. Песни козацкие былевые. Книга III. Песни козацкие бытовые. – Москва, 1834.

33. Украинский альманах. – Харьков: Универс. Типография, 1831.

34. Украинский фольклор. – 1938. – № 4. – С. 20–51.

35. Шамрай А. "Запорожская старина" І. Срезневского, як історико-літературний факт // Шамрай А. Харківська школа романтиків. – Харків, 1930. – Т. І.

36. Шамрай А. До початків романтизму (1828–1836) // Шамрай А. Харківська школа романтиків. – Харків, 1930. – Т. 1. – С. 28.

37. Эфемериды, издаваемые И. Срезневским и И. Росковшенковым. – Харьков, 1831. – Часть 1, книга 1. – С. 57–93; Коментарі.

"Zaporozhzhia Antiquities" as a Phenomenon in Ukrainian Folklore Studies

Roman KYRCHIV

Since 1833 when "Zaporozhzhia Antiquities" by I.Sreznevskyy was first published and for half a century that publication was considered to be an outstanding and authoritative phenomenon in Ukrainian folklore studies. Its appearance was preceded by extensive research into Ukrainian studies, ethnology and folklore carried out by the publisher and members of the publishing board. "Zaporozhzhia Antiquities" emerged in the atmosphere of romantic amazement at the oral Zaporizhzhia past times folklore and on the ground of research and findings in this area of contemporary folklore studies. That publication, the author believes, was an attempt to correlate epic tradition of Ukrainian oral folklore with the historical system of Ukrainian people's lifestyle. This attempt was resourced by a related targeted search which involved certain corrections, updating, and supplements of the original texts. Therefore, "Zaporozhzhia Antiquities" by I.Sreznevskyy requires proper scholarly analysis.

Key words: history of folklore, author, phenomenon, oral folklore, song, ballad, context.

"Запорожская старина" как явление романтической фольклористики

Роман КИРЧИВ

На протяжении полувека со времени выхода в 1833 г. первой книги "Запорожской старины" И. Срезневского это издание фигурировало прежде всего как выдающееся и авторитетное явление украинской фольклористики. Его появлению предшествовала большая украиноведческая, народоведческая, в частности фольклористическая, подготовительная работа издателя, членов его кружка и других современников. "Запорожская старина" создавалась в атмосфере романтического увлечения устной словесностью о запорожском прошлом и на почве наработок и поисков в этой области прежде всего тогдашней харьковской фольклористики. По мнению автора, в этом издании предпринята попытка вписать эпическую традицию украинской устной народной словесности в историческую систему бытия украинского народа, и здесь не обошлось без определенного ретуширования, корректировок и дописывания текстов. В связи с этим «Запорожская старина» как своеобразное явление романтической фольклористики требует сегодня надлежащего научного осмысления

Ключевые слова: история фольклористики, автор, явление, устная словесность, песня, дума, контекст.

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2013
Прийнята до друку 26.07.2013

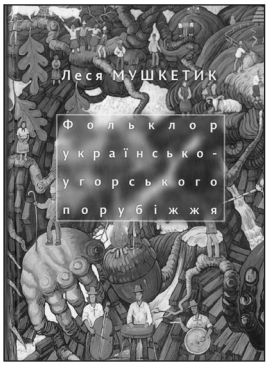

Нові книги

Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – К.: Укр. письменник, 2013. – 496 с.

У монографії розглянуто етнофольклорні взаємовпливи в народній культурі Закарпаття як самобутнього історико-культурного регіону. У книзі висвітлено регіонально-локальну специфіку фольклору краю в межах окремих жанрових груп – народної пісенності та прози, проаналізовано угорські запозичення в уснопоетичній творчості українців-русинів, виокремлено їхні типи і форми, з'ясовано модифікації у мові-приймачі. Окремий розділ присвячено образам відомих діячів угорської історії – королеві Матяшу Корвіну, князеві Ференцу Ракоці II, Лайошу Кошуту в українському фольклорі. У праці також простежено історію фольклористики краю – від найдавніших часів до сучасності, зокрема збирання, систематизацію, публікацію та дослідження усної словесності.